

СТАТУС, МОНІТОРИНГ, РЕЙТИНГ

Особливої уваги заслуговує проблема заснування, облаштування та використання учнівських гуртожитків при духовних навчальних закладах. На початку 70-х років XIX століття, коли було прийнято новий Статут духовних семінарій, загострилася полеміка навколо питання про доцільність гуртожитків для семінаристів, особливо для тих, хто навчається за власний кошт. Згаданий Статут актуалізував проблеми двома моментами. Перший: в документі зазначалося, що семінаристи, як майбутні пастири людських громад, повинні вчитися жити і працювати у спільноті, а цьому сприятиме «гуртожитковий» спосіб життя; другий: за новими правилами, у духовних училищах і семінаріях можуть навчатися діти — вихідці з різних соціальних станів, а не лише із сімей священнослужителів, що загострює проблему їх проживання під час навчання при віддаленості від рідного дому. А тому духовництво, котре за новим Статутом отримало право безпосереднього впливу на діяльність семінарій, зобов'язане активно працювати в організації семінарського життя, в тому числі у справі облаштування гуртожитків для учнів — дітей парафіян з різних куточків єпархії.

Серед духовенства Волинської єпархії було більше противників, аніж прихильників організації гуртожитків при семінарії. Перші стверджували, що спільне проживання семінаристів у гуртожитках «притуляє їх у розумовому відношенні, розбещує морально та розладнує їх молоді фізичні сили». Прихильники такого нововведення, навпаки, вважали, що згадані негативи породжуються не спільним проживанням семінаристів, а характером самого навчального процесу, де здійснювався наголос на механічному засвоєнні знань, не створювались умови для самостійного розвитку та формування потреби у високих моральних якостях майбутнього духовного пастиря мирян. Зокрема, раніше заборонялося читання книг світського змісту, а твори Миколи Гоголя, наприклад, належали до списку злочинних; моральне виховання обмежувалося встановленням «залізної» дисципліни без огляду на потреби і душевний стан семінарста. До цього додавалися й інші негативні фактори: матеріальна бідність духовних навчальних закладів, відсутність будь-яких гуманістичних або демократичних начал в управлінні ними, їх ізоляваність не тільки від світського життя, а й від місцевого духовенства.

Новий погляд на семінарські гуртожитки полягав у тому, що ця форма учнівського співжиття зміцнюватиме прагнення молоді людини до спілкування, що вкрай необхідне майбутньому духовникові, і стимулюватиме її інтелектуальний і моральний розвиток, бо ніхто у порівнянні з іншими не хоче бути ні примітивнішим, ні гіршим (бо все не тільки пізнається, а й формується у порівнянні). Стверджувалося, що гуртожитки стануть позитивним складником навчально-виховного процесу семінарії і також будуть вигідними для батьків семінаристів у матеріально-фінансовому відношенні. Головне — наявність підтримки ідеї створення гуртожитків при семінаріях свідчила про зміщення акцентів у системі навчально-виховної роботи, звичайно, без порушення її догматичних основ і принципів, що були пов'язані із християнськими канонами. Мова йдеться про організаційно-технічні можливості, які надає гуртожиток в організації навчання та позанавчального життя семінаристів: успіхи у навчанні, належна моральна поведінка і дисципліна завжди залежали від упорядкованості робочого часу учня, від його зосередженості на основних, а не на побічних, тим більше шкідливих справах, що може бути забезпеченим тільки при проживанні в гуртожитку з його умовами та можливостями в наданні необхідної допомоги семінаристам зі сторони наставників-вихователів і здійснення останніми «благорозумного контролю» за діяльністю учнів семінарії у позанавчальний час, особливо під час підготовки до занять за розкладом наступного навчального дня, дотримання вимог і норм Статуту семінарії, Правил семінарії та особистої гігієни, виконання елементів щоденної релігійної обрядовості та молитовних ритуалів. До позитивів, що їх надавало проживання в гуртожитку, відносили можливість взаємодопомоги при виконанні домашніх завдань (при забороні механічного переписування чужих робіт!); спільне користування навчальними посібниками, яких, як правило, завжди не вистачало; реальне бачення шкідливих наслідків «дурних вчинків»; розширена змога читання світської літератури у позанавчальний час у формі «по черзі» або «через обмін», причому з допомогою та порадами зі сторони наставника-вихователя; контрольований керівництвом семінарії рівень побутових умов учнів, їх особистої гігієни, спостереження за фізичним здоров'ям.

Таким чином, благотворний вплив гуртожитків на підготовку семінаристів до професійної душпастирської діяльності забезпечувався багатьма факторами, головним серед яких, на думку церковного керівництва єпархії та Правління семінарії, залишався «благорозумний інспекторський нагляд», бо тільки він гарантував суворий порядок життя семінаристів, який зобов'язував їх до сумлінного навчання, дотримання норм християнської моралі, захищав їх від шкідливого впливу соціального середовища, насамперед від негативів молодіжного оточення, спрямовував до наслідування кращих взірців «благорозумності та доброчинності». Інспекторську службу представляли не як контрольно-караючий орган, а як механізм стримування від порушень «впорядкованого спо-

субу життя», яким вважалася і мала бути життєдіяльність усіх учасників навчально-виховного процесу в семінарії — від учня до члена Педагогічного правління. Порядок життя, як наголошувала тодішня педагогіка, виступає першоосновою та запорукою духовного і фізичного розвитку вихованців, формує в них християнське сприйняття світу та свого місця в ньому.

У полемічних статтях щодо економічної сторони проблеми семінарського гуртожитку, опублікованих у «Волинських єпархіальних відомостях» навесні 1874 року, знаходимо конкретні фінансові розрахунки й аргументи матеріально-побутового характеру, що свідчать на користь облаштування гуртожитку при Волинській духовній семінарії. При проживанні семінарста на приватній квартирі на його утримання батьки затратили від 6 до 12 рублів на місяць, тобто від 54 до 108 рублів упродовж навчального року — і це без урахування затрат на одяг, взуття тощо. Ті, хто платив 6 рублів, мали ліжко, обід із двох страв і прання білизни; 12 рублів за місяць давали право квартиранту додатково отримати чай або молоко з булкою за 1 коп. і вечерю із двох страв. За проживання у гуртожитку семінарист платив 60 — 70 рублів упродовж 9 навчальних місяців, тобто менше восьми рублів на місяць, але отримував комплект послуг, що рівнявся послугам на квартирі при оплаті 12 рублів щомісячно. До такої економічної переваги додавалась вигода побутового характеру: санітарно-технічний і побутовий стан семінарських гуртожитків перебував під постійним контролем і цілком залежав від заходів керівництва семінарії, а з технічної сторони — гуртожитки знаходились на території семінарії, поблизу семінарського саду, відкритого для прогулянок семінаристів, що створювало відповідні умови для їх оздоровлення.

У той же час учнівські квартири у Кременці були далекі від будь-яких санітарно-гігієнічних вимог і побутових зручностей. Знаходились вони, як правило, на брудних вулицях і провулках, віддалених від семінарії, з низькими стелями, сирими кімнатами, без вентиляції та належного опалення. Кімнати перенаселені, відсутні місяця для здійснення гігієнічних процедур, немає шаф для зберігання одягу та інших необхідних меблів (замість ліжка — нари), одна і та ж кімната виконує роль спальні, їдальні та робочого місця, відсутні місця для просушки одягу та взуття, для зберігання брудного одягу. У більшості випадків немає дворів, садів та інших місць, призначених для відпочинку семінаристів-квартирантів. Ситуація пояснюється тим, що такі квартири зазвичай надаються бідними кременчанам, котрі за рахунок квартирати намагаються вирішити власні фінансові проблеми, насамперед харчування сім'ї, утримання будинку, оплати господарсько-побутових потреб. Господарі квартир навіть намагалися харчувати членів своїх сімей за рахунок продуктових ресурсів, наданих семінаристам-квартирантам їхніми батьками. То не дивно, що квартиродавці намагалися здійснити мінімум затрат на утримання наданих учням семінарії кімнат і на обслуговування самих квартирантів, бо підвищення плати за квартиру відштовхувало б «клієнтів», і в підсумку це виключало турботу місця про підвищення якості проживання семінаристів і стимулювало тільки «звуження» і так не те щоб не достатнього, а й просто ганебного «комфарту» проживання учнів. Такий стан підтверджується досить показовим фактом: коли інспекція Вищого духовного керівництва хотіла оглянути місця проживання семінаристів на квартирах, керівництво семінарії не знало, куди можна було повести інспектора, щоб не висвітлити всю катастрофічність картини побуту учнів семінарії, що мешкають за її межами. Згадані «Волинські єпархіальні відомості» інформували, що із двох сотень кременецьких квартир, наданих міщанами семінаристам, тільки п'ять умовно наближалися до санітарно-побутових вимог, але аж ніяк не відповідали їм.

Прихильники семінарського гуртожитку наголошували, що причиною відмови від його облаштування називати бідність місцевого духовенства необґрунтовано економічно і не по-християнськи у моральному плані. Щодо економічної сторони: не може бути заперечень проти гуртожитку через недостатність фінансових ресурсів, бо відсутність гуртожитків вимагає від батьків семінаристів більших затрат на квартири, ніж буде потрібно на підтримку гуртожитків. Тут також необхідно врахувати наявність комплексу історичних приміщень колишнього Єзуїтського колегіуму, де перед цим розміщувався Волинський ліцей, що суттєво зменшувало можливі затрати: облаштування наявних споруд значно дешевше від будівництва й облаштування нових. Зокрема, первинні затрати на гуртожиток (придбання меблів, побутово-господарського обладнання від посуду і білизни до котлів) з урахуванням освітлення (свічки в кімнатах, керосинові лампи в коридорах) та опалення (пічками) складало до 6 тисяч рублів на рік, або в перерахунку на одного мешканця гуртожитку, як уже зазначалося, до 70 рублів. Називалися джерела покриття витрат на гуртожитки зі сторони самої семінарії: прибутки від використання державних земель, торгівлі свічками, з податків на нагороду, з офіційних штрафів на користь церкви, пожертвування зі світських джерел та інше. Складнішою була морально-етична, духовно-релігійна сторона проблеми. Справа в тому, що серед духовництва Волинської єпархії більше було противників, аніж прихильників заснування семінарських гуртожитків, тому єпархіальний з'їзд при-

йняв негативне рішення щодо спільного проживання учнів семінарії: перемагало не стільки небажання здійснити додаткові затрати на підготовку семінаристів, скільки відсутність розуміння особливостей педагогічного процесу, що вимагає єдиного підходу зі сторони вихователів і спільної участі у навчально-виховному дійстві вихованців, що уможливорюється і гарантується спільним навчанням і проживанням семінаристів. Розподіл учнів на «казених» (тих, що жили при семінарії) і «своєкоштных» (тих, що жили в орендованих міських квартирах) тільки шкодив навчальному процесові, бо мав ознаки прихованого станового підходу до підготовки майбутніх служителів церкви і вносив елементи роздвоєння в педагогічну роботу, послаблював ефективність педагогічних заходів і щонайнебезпечніше — протиставляв ці дві категорії семінаристів як «привілейованих» і «непривілейованих». Це в той час, коли визнавалося, що однією з основних вимог семінарського навчання є «порядок цілісного життя учнів» духовного освітнього закладу.

Для повноцінного функціонування семінарських гуртожитків необхідне як матеріально-технічне забезпечення, так і вирішення низки організаційних, кадрових і структурно-методичних питань. Насамперед, підбір і призначення наглядців, які повинні мати академічну освіту, бо однією з важливих функцій такого працівника буде керівництво позакласною роботою семінаристів, зокрема організація і контроль за підготовкою домашніх завдань, педагогічна допомога в оволодінні «трудними» навчальними дисциплінами, навіть підготовка до вступу в духовні академії чи світські університети, тобто певною мірою виконувати роль репетитора. Такий наглядчач має виступати представником семінарської інспекції, проте ні в якому випадку не бути «семінарським поліцейським» у гуртожитку, а тільки вихователем і наставником. До його функцій входила організація тісного і постійного зв'язку мешканців гуртожитку з учнівською бібліотекою, залучення семінаристів до культурно-мистецького (і насамперед музичного) життя, до занять гімнастикою, до якої тоді відносили практично всі фізичні вправи. Функціональне завдання наглядчача гуртожитку полягало у мобілізації його мешканців на успішне навчання, дотримання навчальної дисципліни та норм християнської моралі. Він також був зобов'язаний інформувати Правління семінарії про дійсний стан справ у гуртожитку, спільно та з погодження семінарського керівництва сприяти функціонуванню гуртожитку через вирішення повсякденних потреб цього особливого підрозділу духовної семінарії.

Всі дискусії з приводу гуртожитків при духовній семінарії завершив Комітет із реформування духовних навчальних закладів, який прийшов до висновку про користь і необхідність влаштування гуртожитків при семінарії. В його рішеннях зазначалося: «Умови та обставини життя, величина відстаней, бідність засобів, труднощі у придбанні необхідних посібників для освіти, зручності в керівництві та спостереженні за самим навчанням і вихованням і нарешті специфіка духовних навчальних закладів роблять таку необхідність неминучою». Тобто дискусія про семінарські гуртожитки була завершена на користь їх прихильників, а рішення Волинського єпархіального з'їзду щодо недоцільності спільного проживання учнів семінарії офіційно оголошені хибними.

Таким чином, офіційно-нормативна й адміністративно-технічна складові організації навчально-виховного процесу у Волинській духовній семінарії II половини XIX століття були підпорядковані єдиній загальній меті — підготовці беззастережно відданих державній і церковній владі, законотворчій і кваліфікованих служителів православної церкви, як духовної основи самодержавного управління та всієї системи суспільних відносин. Така стратегічна мета вимагала вагомих та ефективних засобів її досягнення. Нормативно означений статус семінаристів формував у них глибоке усвідомлення тотальної залежності особи у двох вимірах: світському державному та духовному релігійному, що підтримувалося державною і церковною ієрархіями.

Семінарія для її учнів була мікрокопією гігантського «двоголового» державно-церковного механізму, і вони вчилися жити і працювати в умовах жорсткого функціонування цієї державно-церковної структури, яка використовувала досить близькі до репресивних засоби і форми контролю за навчальною діяльністю та дисципліною семінаристів, і цим формувалася режим постійного моніторингу та визначалися усталені принципи та підходи до встановлення навчальних досягнень і рівня дисциплінованості, що впливало на життєві перспективи семінарста і вказувало на його постійне перебування в режимі рейтингового оцінювання.

Виходячи з добре відомої тези про «нове як давно забуте старе», можемо стверджувати, що статус учнів Волинської духовної семінарії II половини XIX століття, як і навчальних закладів наступних часів вже тоді визначався низкою нормативних документів і враховував потреби фахової підготовки: з метою організації їх навчальної діяльності застосовувалися різноманітні засоби контролю (в сучасному розумінні, діяла відповідна система моніторингу), а для активізації їх навчальних зусиль здійснювався рейтинговий підхід до врахування досягнених успіхів у визначенні життєвої долі семінарста після завершення навчання.